Jalolov Umidjon Xudoyberdi o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Menejment fakulteti
MO-76/23 guruh talabasi
umid9471303@gmail.com
+998909471303

MUHABBAT VA IZTIROBNING BADIIY IFODASI:MUQIMIY G‘AZALLARINING QIYOSIY ADABIY TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biri - Muhammad Aminxo‘ja Muqimiyning "Oshiq bo‘libman, ey yori jonim..." va "Kim desun" radifli g‘azallari adabiyotshunoslik metodlari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda g‘azallarning g‘oyaviy-tematik mazmuni, badiiy tuzilishi, aruz vazni, she’riy san’atlar, lirik qahramon obrazi va ijtimoiy-falsafiy qatlamlar chuqur o‘rganiladi. Muqimiy ijodining xalq hayotiga yaqinligi, oddiy insonlarning kechinmalarini beqiyos вадиий qudrat bilan ifodalash mahorati alohida tahlil ob’ekti sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Muqimiy, g‘azal, lirik qahramon, aruz, tashbeh, istiora, hajr, oshiqlik, mumtoz adabiyot, badiiy tahlil.

Аннотация. В данной статье на основе методов литературной критики сравнительно анализируются газели Мухаммада Аминходжи Мукими «Я влюблен, моя дорогая душа…» и «Кто скажет». Исследование глубоко изучает идеологическое и тематическое содержание газелей, их художественную структуру, ритм стиха, поэтическое искусство, образ лирического героя и социально-философские пласты. Отдельным объектом анализа рассматривается близость творчества Мукими к народной жизни, мастерство выражения переживаний простых людей с непревзойденной художественной силой.

Ключевые слова: Мукими, газель, лирический герой, стих, аллегория, метафора, хаджр, любовь, классическая литература, художественный анализ.

Abstract. In this article, one of the prominent figures of Uzbek classical literature - Muhammad Aminkhodja Mukimi’s ghazals "I am in love, my dear soul..." and "Who will say" are analyzed comparatively based on the methods of literary criticism. The study deeply studies the ideological and thematic content of the ghazals, their artistic structure, the rhythm of the verse, poetic arts, the image of the lyrical hero and socio-philosophical layers. The closeness of Mukimi’s work to folk life, the skill of expressing the experiences of ordinary people with unparalleled artistic power are considered as a separate object of analysis.

Keywords: Mukimi, ghazal, lyrical hero, verse, allegory, metaphor, hajr, love, classical literature, artistic analysis.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘tmishdan qolgan madaniy va adabiy merosimiz nafaqat bizning milliy g‘ururimiz, balki insoniyatning umumiy xazinasi hamdir. Biz ushbu bebaho boylikni avlodlarga yetkazish, uni yanada chuqur o‘rganish va keng ommalashtirishimiz zarur” deb ta’kidlaganlar. Aynan shu ruh bilan qaraladigan bo‘lsa, o‘zbek mumtoz adabiyotining buyuk siymolaridan biri - Muhammad Aminxo‘ja Muqimiyning g‘azallari bugun ham o‘quvchini lol qoldiradigan, yurakni larzaga soluvchi ijod namunalari bo‘lib qolmoqda.

Yana bir o‘rinda Prezidentimiz: “Adabiyot va san’at - xalqning ma’naviy qiyofasini belgilaydigan, uni dunyo hamjamiyatiga tanitadigan eng kuchli vositadir” - deb ta’kidlaganlar. Bu fikr Muqimiy ijodiga nisbatan ayniqsa to‘g‘ri keladi: shoir yaratgan badiiy olamda o‘zbek xalqining tafakkuri, sezgisi va ruhiyati beqiyos chuqurlik bilan gavdalantirilgan.

Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) - o‘zbek adabiyoti tarixida alohida o‘rin tutgan shoir. U, bir tomondan, mumtoz she’riyatning eng nozik an’analarini davom ettirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, hayotiy realizm va ijtimoiy tanqidni she’riyatga olib kirgan siymodir. Uning g‘azallari faqat oshiqlik lirikasining namunasi emas, balki insonning ichki olamini, iztirobini, umid va umidsizligini butun murakkabligi bilan aks ettiruvchi badiiy hujjatlardir. Uning ustozlari orasida Xoji Xolmuhammad Husayni kabi ziyoli kishilar bo‘lgan. Muqimiy nafaqat Navoiy, Fuzuliy va Bedil an’analarini puxta o‘rgandi, balki o‘z zamonining ijtimoiy hayoti, xalq turmushi va ko‘ngilsizliklarini ham badiiy ifodalashga jur’at etdi. Shoir Qo‘qon xonligi inqirozini, Rossiya imperiyasining bosqinini, xalq hayotidagi og‘ir o‘zgarishlarni o‘z ko‘zi bilan kuzatdi. Bu siyosiy-ijtimoiy muhit uning ijodiga chuqur iz qoldirdi: Muqimiy she’riyati bir vaqtning o‘zida ham oshiqlik lirikasining nozik namuнasi, ham ijtimoiy tanqidning o‘tkir quroli bo‘lib namoyon bo‘ladi. Muqimiy ijodiyoti adabiyotshunoslikda bir necha yo‘nalishni o‘z ichiga oladi: oshiqlik g‘azallari, ijtimoiy-tanqidiy she’rlar, hajviyalar, muxammaslar va tarjimalar. Biroq uning adabiy merosining markazida g‘azal turadi - bu janrda Muqimiy chin ma’noda ustoz darajasiga ko‘tarildi. Abdulla Qahhor ta’biri bilan aytganda, Muqimiy g‘azallari “toshdan qurilgan saroy emas, xalq yuragida yashaydigan jonli uygina” edi.

Muqimiy ijodini o‘rganishga ko‘plab tadqiqotchilar hissa qo‘shgan. Akademik Hamid Sulaymonov, professor Natan Mallayev, Sharif Yusupov kabi olimlar uning lirikasini keng qamrovli tahlil qilishgan. Ularning xulosalariga ko‘ra, Muqimiy g‘azallarining asosiy xususiyati - tuyg‘uning hayotiy aniqligida, she’riy tilda xalqqa yaqinlikdadir. Shoir mumtoz arabiy-forsiy terminologiyadan mohirona foydalanish bilan birga, o‘zbek xalq tiliga xos iboralar, maqollar va tasvirlarni she’riyatga tatbiq etdi. Uning she’riyatida sevgi - zamirida ezilgan, kamsitilgan, yolg‘izlangan insonning ichki ovozi sifatida yangradi. Shu boisdan ham Muqimiy g‘azallarini o‘qigan har bir o‘zbek o‘zini ular ichida ko‘radi, o‘z qalbining aksi bilan yuzlashadi.

Muhammad Aminxo‘ja Muqimiyning “Oshiq bo‘libman, ey yori jonim...” g‘azali yetti baytdan iborat bo‘lib, har bir bayt ikki misraga - satr va ajuzga - taqsimlangan. Muqimiy bu g‘azalda aruzning ramali musaddas maqsur vaznidan foydalangan, bu vazn she’rga cho‘ziluvchan, oh-voh bilan to‘la ichki ohangni bag‘ishlaydi. Radif sifatida "jonim" so‘zi qo‘llanilmay, ammo har ikki misrada "majolim" so‘zi qaytarilishi g‘azalga mazmunan halqasimon tuzilish beradi.

Matlada shoir o‘zining asosiy hissiy holatini birdaniga to‘la kuch bilan e’lon qiladi:

Oshiq bo‘libman, ey yori jonim,
Vaslingni izlab, yo‘qdur majolim.

Birinchi misrada oshiqlik holati - allaqachon sodir bo‘lgan, o‘zgarmas bir haqiqat sifatida e’lon qilinadi: “bo‘libman” fe’li tugallanganlik ma’nosini ifodalaydi, ya’ni bu oshiqlik bir jarayon emas, balki qaytib bo‘lmas bir holat. Ikkinchi misradagi “yo‘qdur majolim” birikmasi esa bu holatning oqibatini - jismoniy va ruhiy ojizlikning muqarrarligini - ko‘rsatadi. G‘azal davomida lirik qahramon obrazi bir necha qirrasi bilan namoyon bo‘ladi. U, avvalo, o‘z ahvolini ma’shuqa oldida shikoyat qiluvchi oshiqdir; ikkinchidan, u “Devona” - aqlini yo‘qotgan, jazavaga tushgan mahzun; uchinchidan, u sabr etishga majbur bo‘lgan, ammo sabri tugab borayotgan ojiz yalinuvchi.

Uchinchi baytda lirik qahramon o‘z holatini juda aniq tasvirlaydi:

Bir yo‘qlamaysan kuygan qulingni,
Ko‘zlari jallod, nozik niholim.

Bu baytda qarama-qarshilik san’ati (tazod) nihoyatda ustalık bilan qo‘llangan: “jallod” va “nozik nihol” - bir vaqtning o‘zida qattiq va nozik, o‘ldiruvchi va go‘zal sifatlar bir obrazga - ma’shuqaga - nisbatan beriladi. “Ko‘zlari jallod” iborasi she’riyatda keng tarqalgan istiora bo‘lib, bu g‘azalda u alohida ta’sir kuchiga ega, chunki keyingi misradagi “nozik nihol”ifodasi bilan yaratilgan kontrastda ma’shuqa obrazining ikki qutbli tabiati - ham go‘zal, ham shafqatsiz ekaniga ishora qiladi.

Oltinchi baytda ta’kidlash (taqrir) san’ati bor – “Har dam kuyarman, yodimga tushsang” misrasi oshiqlikning uzluksizligini ta’kidlaydi. To‘rtinchi baytdagi “Olding ko‘ngulni bir-ikki so‘zlab, Devona bo‘ldim, to‘ti maqolim” - bu majoz san’atining namunasidir: “devona bo‘ldim” - aqldan ozadigan miqdorda oshiq bo‘lganligini, “to‘ti maqolim” esa o‘z nutqini boshqara olmaslik holatini ifodalaydi.

Necha zamondur, ko‘zdin nihondur,
Oshiq Muqimiy, ey xasta holim.

Bu baytda oshiq va Muqimiy so‘zlari birgalikda keltirilishi shoir o‘z taxallusini lirik qahramon bilan ongli ravishda uyg‘unlashtirishini ko‘rsatadi. “Xasta holim” iborasi esa g‘azal boshida e’lon qilingan “majolim yo‘q” kompozitsiyani yakunlaydi.

“Kim desun” radifli g‘azal Muqimiy lirikasining o‘zgacha qirralarini ochib beradi. Radif sifatida “kim desun” birikmasi tanlanishi o‘zi alohida mazmunga ega: bu ifoda savol ham, nola ham, achinish ham bir vaqtning o‘zida. “Kim aytib bersin? Kim tushunib yetadi?” - bu savol lirik qahramon iztirobining ko‘lamini belgilaydi.

Matla baytida shoir o‘z ahvolini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’riflashdan boshlamaydi - u savol bilan boshlaydi:

Ul tag‘ofulpeshag‘a holi xarobim kim desun?
Hajrida mundog‘ meni ko‘rgan azobim, kim desun?

“Tag‘ofulpesha” - e’tiborsiz, begona, g‘ofilona munosabat qiluvchi degan ma’noni anglatuvchi forsiy-arabiy termin. Bu so‘zning birinchi misrada ishlatilishi g‘azalning butun ohangini belgilaydi: lirik qahramon o‘zini shu qadar e’tiborli bo‘lmagan bir kishiga duch kelganini his etadiki, bu holatni hatto so‘zlarga solish qiyin. “Kim desun” radifi bu ojizlikni yanada kuchaytiradi.

Ikkinchi baytda kun va tunning uzluksiz azob sifatida tasvirlanishi qo‘llangan:

Kunduzi bir yerda bir dam olmay oromu qaror,
Lahzae yo‘q kechalar ko‘zlarda xobim, kim desun?

Bu baytda vaqt o‘lchovlari - kun va tun - bir xil azob belgisi sifatida keladi. Kun - rohat yo‘q, tun - uyqu yo‘q. Ushbu g‘azalning birinchi g‘azaldan tubdan farq qiladigan jihati - bu yerda shaxsiy iztirobdan ijtimoiy xulosaga o‘tish mavjudligi. beshinchi bayt bunga yorqin misol:

Hamnishindurlar ulug‘larga xushomadgo‘ylar,
Yo‘lida jononimi xayru savobim kim desun?

Bu bayt sodda oshiqlik she’riyatidan keskin chiqib, ijtimoiy satiraning chekkasiga yaqinlashadi. “Xushomadgo‘ylar” - yuzaki, qanoatbaxsh munosabatdagilar - ulug‘lar bilan birga, shoir esa yolg‘iz. Bu qarama-qarshilik orqali Muqimiy adolatsiz ijtimoiy tartibni, samimiyatning qadrlanmasligini va ziyolining yolg‘izligini poetik tarzda ifodalaydi. “Xayru savobim” so‘zi esa shoir o‘z sevgisini faqat shaxsiy his sifatida emas, balki ma’naviy bir qadriyat sifatida ko‘rganini anglatadi.

Gar qilich boshimg‘a ham kelsa, degayman rostin,
So‘zki haq bo‘lsa, savolimg‘a javobim, kim desun?

Bu baytda oshiqlik lirikasidan mutlaqo farqli bir motiv - jasurlik, haq so‘zga sadoqat motivi paydo bo‘ladi. Shoir o‘limdan ham qo‘rqmay haqiqatni aytishini ta’kidlaydi. Bu satrlarda Muqimiyning shaxsiy iymon va ijtimoiy pozitsiyasi oydinlashadi: u faqat oshiq emas, balki vijdonan javob berishga tayyor adibodir.

Ikkala g‘azal ham lirik qahramonning iztirobli ruhiy holati ustiga qurilgan. Ikkalasida ham hajr (ayriliq) azobining cheksizligi, ma’shuqaning befarqligi va oshiqning ojizligi yetakchi mavzular sifatida namoyon bo‘ladi. Muqimiy ikki g‘azalda ham bir xil priyomdan foydalanadi: dardni birinchi baytdayoq to‘la kuch bilan e’lon qilib, so‘ngra uni turli badiiy vositalar orqali yanada chuqurlashtiradi.

Ikkala g‘azalda lirik qahramon o‘zini "kuygan", "xasta", "xarob", "devona" sifatida tasvirlaydi. Bu so‘zlar mushtaraki Muqimiy oshiq qahramoni uchun tipik holat ko‘rsatkichlari ekanligi - ularda shoirning o‘z kayfiyatining badiiy aksi namoyon bo‘ladi.

Maqta - g‘azalning yakunlovchi bayti - ikkalasida ham shoirning o‘z taxallusini kiritishi va yakunlovchi xulosani berishi bilan ajralib turadi. Birinchi g‘azalda:

Necha zamondur, ko‘zdin nihondur,
Oshiq Muqimiy, ey xasta holim.

Bu maqta vaqt masalasini ko‘taradi: "necha zamondur" - uzoq vaqt davomida. Iztirobning uzoq muddatliligiga urg‘u beriladi.

Ikkinchi g‘azalda:

Do‘stlar, so‘rsang g‘izosidin Muqimiy, erta-kech,
Qon sharob ichsam, jigarlardur kabobim, kim desun?

Bu maqta dramatik jihatdan kuchliroq: "qon sharob" va "jigarlar kabob" metaforalari iztirobning jismoniy chegaraga yetganini ifodalaydi. Shu bilan birga, murojaat ob’ekti ham o‘zgargan - "do‘stlar" deb chaqirilishi bu maqtani yanada ochiq, ijtimoiy qiladi. Muqimiy o‘z azobini nafaqat ma’shuqaga, balki umumiy do‘stlarga - jamiyatga - ko‘rsatmoqchi.

XULOSA

Muqimiyning "Oshiq bo‘libman, ey yori jonim..." va "Kim desun" radifli g‘azallari tahlili shuni ko‘rsatadiki, shoir o‘z davrining mumtoz she’riy an’analarini chuqur o‘zlashtirib, ularga

yangi hayotiy mazmun bag‘ishlagan. Ikkala g‘azalda ham oshiqlik - faqat romantik tuyg‘u emas, balki insonning eng chuqur ruhiy holatini - yolg‘izlikni, tushunilmaslikni va sabr chegarasidagi kurashni - ifodalaydigan badiiy vositaga aylantirilgan. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, birinchi g‘azal intim lirikaning yuksak namunasi bo‘lsa, ikkinchi g‘azal falsafiy va ijtimoiy o‘lchamlar bilan boyitilgan. Ikkalasini birga o‘qish Muqimiy ijodining ko‘lamini to‘liqroq his etishga imkon beradi: u faqat sevgi shoiri emas, balki jamiyat va inson haqida chuqur o‘ylayotgan ziyoli adib. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Buyuk ota-bobolarimizning merosini asrab-avaylash, uni yangi avlodlarga yetkazish - bu bizning burchimiz va faxrimizdir.” Muqimiy g‘azallarini bugungi kunda chuqur o‘rganish, ularni yangi adabiyotshunoslik metodlari orqali tahlil qilish - aynan shu ulug‘ burchni ado etishdir. Chunki bu g‘azallar nafaqat o‘tmish adabiyotining dalili, balki hozirgi kunda ham yurakni larzaga soluvchi tirik she’riyatdir. Muqimiy g‘azallari - insonning o‘ziga, sevgiga, jamiyatga va haqiqatga bo‘lgan munosabatining she’riy ensiklopediyasidir. Ularni o‘qish - nafaqat estetik zavq, balki ma’naviy boyishning ham yo‘lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbek xalqining milliy madaniy merosi - davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi. Toshkent, 2019.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2022.

3. Muqimiy M.A. Tanlangan asarlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979.

4. Muqimiy M.A. Devon. Toshkent: Fan, 1960.

5. Sulaymonov H. Muqimiy: hayoti va ijodi. Toshkent: Fan, 1968. - 312 b.

6. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O‘qituvchi, 1976. - 1-kitob. 504 b.

7. Karimov N. O‘zbek adabiyoti: XIX asr. Toshkent: O‘zbekiston, 1997. - 240 b.

8. Yusupov Sh. Muqimiy g‘azallarining badiiy tuzilishi. Toshkent: Fan, 1985. - 180 b.

9. Qosimov B. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. Toshkent: Ma’naviyat, 2002. - 432 b.

10. Raximov M. G‘azal janrining poetikasi. Toshkent: Fan, 1981. - 156 b.

11. Jumaxo‘ja N. Aruz ilmi. Toshkent: O‘qituvchi, 1994. - 280 b.

12. Mirzayev T. O‘zbek she’riyatida badiiy san’atlar. Toshkent: Fan, 1988. - 220 b.

13. Sarimsoqov B. O‘zbek adabiyotida tashbeh va istiora. Toshkent: Fan, 1991. - 190 b.

14. Muqimiy M.A. "Oshiq bo‘libman, ey yori jonim" [Elektron manba]. URL: https://tafakkur.net (Murojaat sanasi: 2025).

15. Muqimiy M.A. "Kim desun" radifli g‘azal [Elektron manba]. URL: https://tafakkur.net (Murojaat sanasi: 2025).